

PUŁAPKI HISTORIOGRAFII: Z DZIEJÓW FRANCISZKANÓW W KRÓLESTWIE POLSKIM PO KASACIE W 1864 R.

Kasata klasztorów w Królestwie Polskim, przeprowadzona nocą z 27 na 28 XI 1864, jest wydarzeniem znanym historykom i opracowanym naukowo¹. Dzieje zakonników po kasacie czekają jeszcze na opracowanie i choć zostało już ono podjęte², przynosi jednak już teraz zaskakujące rozwiązania i wyjaśnienie wielu zagadek. Dotyczy to również franciszkanów, którym ukaz kasacyjny pozostawiał klasztor w Kaliszu jako etatowy i klasztor w Warszawie jako nieetatowy, pozostałe zaś klasztory likwidował³. Klasztor w Warszawie został skasowany w 1866 r.⁴ Po ukazie tolerancyjnym z 1905 r. franciszkanie podjęli próbę odzyskania klasztoru w Łagiewnikach k. Łodzi, w którym spoczywało ciało Sługi Bożego, dziś błogosławionego, o. Rafała Chylińskiego. Obsadę personalną klasztoru, który udało się rewindykować w 1907 r., stanowili zakonnicy przybyli z Galicji. Funkcja przełożonego zastrzeżona jednak była zakonnikowi mającemu poddaństwo rosyjskie. Dlatego też objął ją o. Apolinary Kędziński, jeden z niewielu żyjących jeszcze zakonników, którym dane było doświadczyć kasaty 1864 r.⁵

Postać ta nie jest obca literaturze naukowej. O ojcu Apolinarym wzmiankuje bp Paweł Kubicki⁶. Podaje on m.in., że o. Apolinary urodził się w 1822 r., zmarł zaś w 1893 r., a w 1866 r. skazany był na rok kazamat w Modlinie za ukrywanie współbrata zakonnego, o. Leona Godlewskiego, uczestnika powstania styczniowego⁷. W innym miejscu tenże autor napisał o ojcu Apolinarym, nie identyfikując go wszakże jako franciszkanina, że urodził się w 1836 r., zmarł w 1911 r., a w 1892 r. został ukarany grzywną za zbieranie ofiar wśród wiernych parafii Sędziejowice (diec. kujawsko-kaliska), na co nie miał zezwolenia władz państwowych⁸.

Bp Kubicki nie był zawodowym historykiem, a w mnóstwie nagromadzonego materiału faktograficznego zapewne nie zauważył, że chodzi o tę samą osobę, z tym że daty urodzenia i zgonu w obu zapisach wzajemnie się wykluczają. Nie zauważył też, że pierwszy z tych zapisów pokrywa się z informacjami, które autor podał o franciszkaninie, o. Jakubie Konderskim⁹. Rozwiązanie wydaje się oczywiste: to jedna i ta sama osoba, tyle, że w przekazach źródłowych jej nazwisko zapisano raz jako

"Kędziński", a raz jako "Konderski". Tak też zinterpretowały to Ewa Jabłońska-Deptuła i Janina Gawrysiakowa, opracowując zagadnienie zaangażowania zakonników w wydarzeniach z lat 1861-1864¹⁰. Autorki jednak zupełnie nie ustosunkowały się do sprzeczności w dacie urodzin i zgonu zakonnika, względnie tej sprzeczności nie dostrzegły.

Ani bp Kubicki, ani E. Jabłońska-Deptuła i J. Gawrysiakowa nie sięgnęli do nekrologu o. Apolinarego Kędzińskiego, zamieszczonego w "Wiadomościach Archidiecezjalnych Warszawskich"¹¹, a być może o istnieniu tego nekrologu nie wiedzieli. Nekrolog ten podaje datę urodzin zakonnika: 11 IV 1836 i datę zgonu: 22 VI 1911, a opisując bieg życia, nic nie wspomina o więzieniu w Modlinie, choć tej wzmianki mogła nie przepuścić cenzura¹². Ale interwencja cenzury wydaje się mało prawdopodobna: w tym samym czasie "Przegląd Katolicki" bez żadnych ograniczeń napisał wszak, anonsując śmierć o. Apolinarego, że zakonnik przez kilka lat przebywał na zesłaniu na Syberii¹³. Czy bp Kubicki, dość dokładnie odnotowujący wszystkie fakty katorgi lub zesłania duchownych, przegapił ten fakt, czy też nie odnalazł go w źródłach? Wydawać by się więc mogło, że kolejne źródła drukowane, miały przyczynić się do wyjaśnienia zagadki, tylko ją komplikują. Nie wyszedł więc poza powyższe ustalenia o. Piotr Mielczarek w monografii klasztoru w Łagiewnikach¹⁴.

Dopiero podjęcie badań nad dziejami zakonników Królestwa Polskiego po 1864 r., w tym sporządzenie imiennej kartoteki zakonników¹⁵, pozwoliło jednoznacznie rozstrzygnąć, że Apolinary Kędziński i Jakub Konderski to dwie różne osoby. Informacje o nich zawarte u Kubickiego oraz u E. Jabłońskiej-Deptuły i J. Gawrysiakowej są jednak dokładnie przemieszane. Ostateczne wyjaśnienie wszelkich związanych z tym niejasności może przynieść dopiero zakończenie podjętej już kwerendy archiwalnej, ale w tej chwili można przedstawić, przynajmniej w ogólnym zarysie, biografie obu zakonników, orzekając zarazem, które elementy biografii jednego zakonnika mylnie zostały przypisane drugiemu.

O. Jakub Konderski urodził się 5 XI 1822¹⁶. Na obecnym etapie badań nie udało się ustalić miejsca urodzenia ani imienia chrzestnego. Jakub, to jego imię zakonne. Świecenia kapłańskie przyjął w 1851 r.¹⁷ W czasie kasaty 1864 r. był gwardianem klasztoru w Łagiewnikach¹⁸. Wydaje się jednak, że kasata nie zastała go w klasztorze. Nie ma go bowiem na sporządzonej 8 VIII 1865 liście zakonników klasztoru kaliskiego¹⁹, wiele natomiast wskazuje, że ukrywał się poza klaszturem, prawdopodobnie u reformatów w Lutomierniku. Konderski jako gwardian pomagał ukrywać się działającemu w okolicy Łagiewnik o. Leonowi Godlewskiemu, aktywnemu uczestnikowi powstania styczniowego²⁰. Gdy Godlewskiego władze carskie aresztowały, prowadzone śledztwo, zataczając coraz szersze kręgi, objęło również Konderskiego: 17/29 VI 1865 Czasowa Wojenna Komisja Śledcza domagała się aresztowania o. Jakuba, który - według jej informacji - miał przebywać właśnie w klasztorze reformatów w Lutomierniku²¹. Współpraca między klasztorami w Łagiewnikach i w Lutomierniku w zakresie działań powstańczych musiała być dość ożywiona: gwardian z Lutomiernika, o. Makary Kowalewicz, również pomagał Godlewskiemu w ukrywaniu się, ponadto zaopatrzył go w fałszywe dokumenty,

wystawione na nazwisko innego mieszkańca klasztoru w Lutomiarsku, o. Leona Czaplisa²². Niewykluczone, że o. Jakub Konderski również szukał schronienia w zaprzyjaźnionym klasztorze. Być może jego zaangażowanie w powstanie styczniowe było znacznie większe, niż tylko ukrywanie współbrata, choć dziś o tym nie wiemy. Konderski został jednak aresztowany i w październiku 1865 r. oddany pod sąd wojenny²³. Wyrokiem Audytoriatu Polowego z 24 II 1866, zatwierdzonym przez Namiestnika Królestwa Polskiego 26 II 1866 został skazany na jeden rok więzienia w twierdzy w Modlinie, a po uwolnieniu miał pozostawać pod dozorem policyjnym²⁴. Faktycznie odbył połowę kary; resztę darowano mu w oparciu o łaskę cara i 10 IX 1866 został zwolniony oraz odesłany do klasztoru w Kaliszu²⁵. Nie zabawił tam zbyt długo. Na przełomie 1867 i 1868 r. był rezydentem przy kościele pofranciszkańskim w Łagiewnikach, gdzie wikariuszem-rektorem był od czasu kasaty inny franciszkanin, o. Walerian Celmerowski²⁶. Czy była to ze strony zakonu próba (nieudana, rzecz jasna) utrzymania klasztoru w Łagiewnikach, choćby w szczątkowej formie? W 1869 r. Konderski przebywał w klasztorze w Kaliszu²⁷, ale opuścił go w 1870 r., zostając wikariuszem parafii Pątnów w diecezji kujawsko-kaliskiej²⁸. Odtąd pracował w duszpasterstwie parafialnym tej diecezji, obejmując w 1872 r. wikariat w Łasku, a w 1876 r. probostwo w Konopiskach²⁹. Prawdopodobnie w 1876 r. otrzymał też indult sekularyzacyjny, gdyż katalogi diecezji kujawsko-kaliskiej od 1877 r. przestały zamieszczać przy jego nazwisku skrót "OFMConv". Do końca życia pozostał proboszczem w Konopiskach i tam zmarł 26 II 1893³⁰. Jako proboszcz nie wyróżnił się chyba niczym nadzwyczajnym, nikt bowiem z konfratrów dekanalnych czy diecezjalnych nie napisał nekrologu do "Przeglądu Katolickiego", choć gazeta ta w owym czasie zamieszczała sporo podobnych opracowań. O jego przeszłości powstańczej mało kto już wtedy pamiętał, a może sam zainteresowany wolał ze zrozumiałych względów jej nie rozgłaszać. Nie stanowiło to jednak, jak widzimy, przeszkody w objęciu samodzielnej parafii, mimo, że władze carskie zastrzegały sobie wyrażanie weta w stosunku do kandydatów na probostwa³¹.

Drugi z interesujących nas zakonników, o. Apolinary Kędzierski, urodził się 11 IV 1836 w Giżycach koło Sochaczewa³². Na chrzcie otrzymał imię Jakub i to prawdopodobnie sprawiło, że mylnie identyfikowano go z o. Jakubem Konderskim. Do zakonu wstąpił w 1854 r., a w 1862 r. otrzymał święcenia kapłańskie³³. Kasata zastała go w klasztorze w Stawiskach koło Łomży³⁴. Wywieziony wraz z innymi współbraćmi do klasztoru etatowego w Kaliszu, przebywał tam na pewno do 1869 r.³⁵ W tymże roku został bowiem mianowany wikariuszem w Sieradzu³⁶. Podobnie jak Konderski, został zaangażowany przez władzę diecezjalną do pracy parafialnej w diecezji kujawsko-kaliskiej, ale nie wydaje się, by inicjatywa w tym względzie pochodziła od niego samego: nie mamy śladów, by ubiegał się o sekularyzację. Z Sieradza przeszedł w 1874 r. na wikariat do Warty, a w 1875 r. objął probostwo w Złotkowie³⁷. W parafii tej zbudował w 1880 r. nowy kościół parafialny³⁸, co w ówczesnych warunkach politycznych wymagało niemałego trudu, o finansach nie wspominając³⁹. W 1883 r. przeszedł na parafię do Chwałborzyc⁴⁰, a w 1887 r. na probostwo do Sędziejowic⁴¹. Zapał inwestycyjno-gospodarczy prawdopodobnie go nie opuszczał: w Sędziejowicach zamierzał wyremontować wieżę kościelną i na ten cel w

marcu 1891 r. rozpoczął zbieranie ofiar. W przeciągu dwóch lat zebrał około 100 rubli, z których 90 przeznaczył na remonty kościoła w Sędziejowicach, a około 15 przesłał na odnowienie katedry we Włocławku. Nie miał jednak na tego rodzaju kwestę wymaganych zezwoleń władz państwowych i decyzją z 5 VII 1892 generał-gubernator warszawski skazał go na zapłacenie grzywny 50 rubli⁴². To prawdopodobnie stało się przyczyną, że w 1893 r. musiał opuścić Sędziejowice i przenieść się do klasztoru w Kaliszu⁴³. W wyniku zmniejszenia się obsady klasztoru w Kaliszu, spowodowanego zgonami zakonników, został w 1897 r. przełożonym tego klasztoru; liczył wówczas ponad 60 lat, zdołał jednak podjąć poważny wysiłek kapitalnego remontu tak kościoła klasztornego jak i budynku mieszkalnego⁴⁴. Niedługo jednak mógł się cieszyć owocami tej pracy: w 1902 r. nastąpiła kasata klasztoru w Kaliszu, a on sam zmuszony był zamieszkać w klasztorze reformatów we Włocławku⁴⁵. W 1907 r., gdy zaistniały sprzyjające warunki polityczne do rewindykacji klasztoru w Łagiewnikach, opuścił Włocławek, obejmując funkcję przełożonego reaktywowanego klasztoru i rektora kościoła. To ostatnie było równoznaczne z funkcją proboszczowską. Władze kościelne, chcąc obejść przepisy państwowe o tworzeniu nowych parafii, powoływały do życia tzw. filie parafialne, które w praktyce cieszyły się pełną samodzielnością duszpasterską⁴⁶. P. Mielczarek jest zdania, że w odzyskanym klasztorze Kędzierski nie pełnił faktycznie funkcji przełożonego, jedynie figurował jako zwierzchnik wspólnoty wobec władz państwowych, gdyż on miał poddaństwo rosyjskie, a pozostali zakonnicy przybyli z Galicji⁴⁷. Nie wydaje się jednak, by był to sąd słuszny. O. Apolinary bowiem osobiście zabiegał o pomnożenie wyposażenia świątyni, występował z inicjatywą remontów, pozostałych ojców wprowadzał w praktykę lokalnego duszpasterstwa, co wskazywałoby, że to jednak on, nie tylko nominalnie, ale faktycznie był odpowiedzialny za klasztor⁴⁸. Podziwiać więc trzeba energię niemłodego już zakonnika, tym bardziej, że w 1910 r. franciszkanom z Galicji władze carskie cofnęły pozwolenie na pobyt w Łagiewnikach i o. Apolinary pozostał sam pełniąc obowiązki proboszcza⁴⁹. Zapisał się w pamięci mieszkańców Łagiewnik jako gorliwy w służbie Bożej, odprawiający Mszę św. do ostatnich dni życia, mimo osłabienia spowodowanego wiekiem i chorobami⁵⁰. Zmarł w Łagiewnikach 22 VI 1911 r., licząc 75 lat życia, a 49 kapłaństwa⁵¹. Podana przez "Przegląd Katolicki" informacja, jakoby przebywał na zesłaniu na Syberii⁵², nie znajduje potwierdzenia w innych źródłach, a przypisywane mu zasługi patriotyczne, zwłaszcza ukrywanie o. Leona Godlewskiego i rok więzienia w modlińskich kazamatach odnoszą się do o. Jakuba Konderskiego. O. Apolinary nie mógł uczestniczyć w ukrywaniu o. Leona Godlewskiego, gdyż przebywał w tym czasie w klasztorze w Stawiskach, zaś o. Leon działał wtedy w okolicy Łagiewnik. Znane nam źródła nie wskazują, aby przeciwko o. Apolinaremu toczyło się śledztwo w związku z udziałem w powstaniu lub zapadł jakiś wyrok skazujący. Należy przyjąć, że był to zakonnik koncentrujący się na działalności religijnej, szczególnie dbały o materialne dobra parafii lub klasztorów, w których pracował. Jeśli rzeczywiście był zaangażowany w działalność powstańczą, to albo zdołał fakt ten ukryć, albo działalność ta nie pozostawiła śladu w źródłach pisanych.

Wspomniana parokrotnie praca bpa Kubickiego, oparta na archiwaliach,

których znaczna część zaginęła, choć zawiera ogrom faktów, musi być wykorzystywana z wielką ostrożnością, niesie bowiem niebezpieczeństwo mylnej identyfikacji osób, w tym przypisywanie dokonań jednego zakonnika innemu, mającemu podobne lub nawet to samo nazwisko. Punktem wyjścia musi więc być sporządzenie kartoteki osobowej zakonu (prowincji) i wraz z nią ustalenie dokładnej listy personalnej zakonników, a następnie prześledzenie ich dziejów, zwłaszcza miejsc pobytu, nie tylko w czasie powstania styczniowego, ale też później, w tym zwrócenie uwagi na represje, opinie i oceny danej postaci, formułowane zarówno przez władzę państwową jak i kościelną. Pomocne też będą opublikowane w prasie nekrologi, nierzadko zawierające informacje "między wierszami".

Dzieje dwóch przedstawionych wyżej franciszkanów są przykładem różnych dróg odnajdywania przez zakonników miejsca w rzeczywistości popowstaniowej i pokasacyjnej: Konderski - ewolucji człowieka, który z aktywnego uczestnika powstania przeistaczał się z biegiem lat w osobę o innych zainteresowaniach i dokonaniach; Kędziński - służby Kościołowi poprzez troskę o bazę materialną, a gdy zaistniały sprzyjające okoliczności, także poprzez próbę reaktywowania życia zakonnego w sytuacji carskiego terroru.

Summary

The author is following the history of two Franciscans Fr. Apolinary Kedziński (1836-1911), who was mistakenly identified by historians with the other Franciscan, Fr. Jakub Konderski (1822-1893). Although close in time, the lives of both Franciscans were drastically different. Fr. Kedziński remained a zealous friar after great persecution by Russian invaders, whereas the other left the order and became a diocesan priest.

---

¹ P.P. Gach, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej w latach 1773-1914*, Lublin 1984.

² R. Prejs: *Źródła do dziejów zakonników Królestwa Polskiego po kasacie klasztorów w 1864 r. Szkic zagadnienia*, w: *Archiwa Biblioteki i Muzea Kościelne*, 1997, t. 67, ss. 333-347. Tenże: *Zakonnicy Królestwa Polskiego po kasacie 1864 r. Zagadnienia wybrane*, „*Nasza Przeszłość*” 1997, t. 88, ss. 311-327.

³ Archiwum Archidiecezjalne w Lublinie - sygn. 60-XI-33: Spis klasztorów zniesionych i zamkniętych z wyszczególnieniem, do jakich klasztorów przenoszą się z nich zakonnicy i z określeniem w przybliżeniu liczby tych ostatnich.

⁴ A.J. Szeinke, *Kościół świętego Antoniego i klasztor Franciszkanów-Reformatów w Warszawie 1623-1987*, Kraków 1990, s. 279.

⁵ P. Mielczarek, *Sanktuarium św. Antoniego w Łagiewnikach*, Niepokalanów 1996, ss. 206-209.

⁶ *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861-1915*, cz. 1-3, Sandomierz 1933-1940.

⁷ Tamże, cz. 1, t. 3, s. 673.

⁸ Tamże cz. 1, t. 1, ss. 465-466.

⁹ Tamże, cz. 1, t. 3, ss. 493, 674.

¹⁰ E. Jabłońska-Deptuła, J. Gawrysiakowa, *Materiały do zaangażowania patriotycznego zakonów męskich w Królestwie Polskim w latach 1861-1864*, w: *Materiały do historii zgromadzeń zakonnych na ziemiach polskich w XIX i początki XX w.*, Lublin 1976, s. 126.

¹¹ 1(1911), s. 179.

¹² Tamże.

- ¹³ „Przegląd Katolicki” 49(1911), s. 578.
- ¹⁴ P. Mielczarek, *Sanktuarium św. Antoniego w Łagiewnikach*, ss. 203-204.
- ¹⁵ R. Prejs, *Źródła do dziejów zakonników Królestwa Polskiego*, ss. 346-347.
- ¹⁶ *Schematyzy diecezji wrocławskiej za lata 1873-1894*.
- ¹⁷ Tamże. Dodajmy w tym miejscu, że schematyzy tej diecezji za lata 1869-1872 nie podawały dat przy nazwiskach osób.
- ¹⁸ *Schematyzy archidiecezji warszawskiej za rok 1864*, s. 82.
- ¹⁹ Archiwum Diecezjalne we Wrocławku. Zespół: Konsystorz Generalny Kaliski - sygn. II 12, k. 946-949.
- ²⁰ E. Jabłońska-Deptuła, J. Gawrysiakowa, *Materiały do zaangażowania patriotycznego zakonów męskich*, s. 125.
- P. Mielczarek, *Sanktuarium św. Antoniego w Łagiewnikach*, ss. 186-189.
- ²¹ P. Kubicki, *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861-1915*, cz. 1, t. 3, s. 674.
- ²² E. Jabłońska-Deptuła, J. Gawrysiakowa, *Materiały do zaangażowania patriotycznego zakonów męskich*, s. 182.
- ²³ P. Kubicki, *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861-1915*, cz. 1, t. 3, s. 674.
- ²⁴ H. Cederbaum, *Wyroki Audytoriatu Polowego z lat 1863, 1864, 1865 i 1866*, Warszawa 1917, s. 363.
- ²⁵ P. Kubicki, *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861-1915*, cz. 1, t. 3, s. 493.
- ²⁶ *Schematyzy archidiecezji warszawskiej za rok 1868*, s. 50.
- ²⁷ *Schematyzy diecezji wrocławskiej za rok 1869*, s. 36; tamże za rok 1870, s. 39.
- ²⁸ Tamże za lata 1871-1872, passim.
- ²⁹ Tamże za lata 1873-1877, passim.
- ³⁰ Tamże za rok 1894, s. 128.
- ³¹ Por. Archiwum Archidiecezjalne w Lublinie - sygn.60 I 163: *Korespondencja z władzami państwowymi* (gl. w sprawie translokacji duchowieństwa, w tym stosowne pozwolenia gubernatora).
- ³² „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 1(1911), s. 179; P. Mielczarek, *Sanktuarium św. Antoniego w Łagiewnikach*, s. 203; *Schematyzy diecezji wrocławskiej za lata 1873-1907*, passim.
- ³³ *Schematyzy diecezji wrocławskiej za lata 1873-1907*, passim.
- ³⁴ *Schematyzy Franciszkanów Prowincji Polskiej za rok 1863*, s. 97.
- ³⁵ Archiwum Archidiecezjalne w Lublinie - sygn. 60-XI-33: Spis klasztorów zniesionych...; Archiwum Diecezjalne we Wrocławku. Zespół: Konsystorz Generalny Kaliski - sygn. II 12 k. 946-949; *Schematyzy diecezji wrocławskiej za rok 1869*, s. 36.
- ³⁶ *Schematyzy diecezji wrocławskiej za lata 1870-1873*, passim.
- ³⁷ Tamże, za lata 1874-1877, passim.
- ³⁸ „Przegląd Katolicki” 42(1904), s. 254.
- ³⁹ Władze carskie zasadniczo nie godziły się na budowę nowych świątyń, a na odbudowę zniszczonych lub kapitalny remont pozwalały z największą trudnością. Spory materiał faktograficzny w tej sprawie zob.: P. Kubicki, *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861-1915*, passim.
- ⁴⁰ „Przegląd Katolicki” 21(1883), s. 290; *Schematyzy diecezji wrocławskiej za rok 1884*, s. 39.
- ⁴¹ Tamże, 25(1887), s. 57; *Schematyzy diecezji wrocławskiej za rok 1888*, s. 48.
- ⁴² P. Kubicki, *Bojownicy kapłani za sprawę Kościoła i Ojczyzny w latach 1861-1915*, cz. 1, t. 1, s. 465-466.
- ⁴³ „Przegląd Katolicki” 31(1893), s. 585.
- ⁴⁴ Tamże, s. 523.
- ⁴⁵ *Schematyzy diecezji wrocławskiej za rok 1903*, s. 71.
- ⁴⁶ P. Mielczarek, *Sanktuarium św. Antoniego w Łagiewnikach*, ss. 199-205; *Schematyzy archidiecezji warszawskiej za lata 1900-1911*, passim.
- ⁴⁷ P. Mielczarek, *Sanktuarium św. Antoniego w Łagiewnikach*, s. 207.
- ⁴⁸ Tamże, ss. 207-209.
- ⁴⁹ „Wiadomości Archidiecezjalne Warszawskie” 1(1911), s. 179.
- ⁵⁰ P. Mielczarek, *Sanktuarium św. Antoniego w Łagiewnikach*, s. 204.
- ⁵¹ Tamże, s. 204, 207; *Schematyzy archidiecezji warszawskiej za rok 1912*, s. 110.
- ⁵² 49(1911), s. 578.